

שיקולים בבחירת ספרים לילדים ולנוער

1.

המטרה:

בחירת טקסטים ספרותיים איכותיים.

טקסט ספרותי איכותי מזמן לקוראיו חוויה (גרוי, אתגר, התנסות) רגשית ו/או קוגניטיבית ו/או חושית ו/או ערכית-מוסרית.

א. חוויה רגשית פירושה תגובה רגשית משמעותית כלשהי ממגוון הרגשות שהדמויות, השפה, האירועים, נקודת המבט או אמצעי אמנותי אחר עשויים לעורר בקוראים (הן הזדהות עם דמויות, לדוגמה, אבל גם כעס כלפיהן, עצב או שמחה וכן הלאה). רגש זמני, מלודרמטי וחולף (גם אם הוא עז או רב-עוצמה) ייחשב בהקשר זה לריגוש שאינו מעיד על טקסט איכותי, לעומת רגש או סערת רגשות המלווים את הקוראים לאורך זמן ומוסיפים רובד או מורכבות לטווח הרגשות המגבשים את אישיותם.

ב. חוויה קוגניטיבית פירושה תובנות משמעותיות שהקוראים מפיקים מן הטקסט הספרותי האיכותי, כמו גם התנסות בנקודת מבט מקורית, חד פעמית, מפתיעה או מורכבת על דמויות, על מצבים, על נושאים וכן הלאה. חוויה זו מציבה בדרך כלל אתגר בפני הקוראים, תובעת מהם לעתים קרובות מאמץ מחשבתי ומלווה אותם לאורך זמן ובהקשרים שונים, במהלך הקריאה ואחריה.

ג. חוויה חושית פירושה תגובה מורכבת, חד פעמית, מקורית או רבת-היבטים של חוש הראייה ו/או חוש המישוש ו/או חוש השמע ו/או חוש הריח ו/או חוש הטעם למקרא הטקסט הספרותי האיכותי. חוויה זו מאפשרת לקוראים לחוות בעזרת חושיהם את המוצע להם ביצירה, ועקב כך לגבש חוויה עצמאית הממזגת באופן משמעותי וחד פעמי את עולמם האישי עם עולם הטקסט.

ד. חוויה ערכית-מוסרית נובעת לעתים קרובות מסך כל החוויות המתוארות לעיל, המאפשרות עיסוק רב-פנים בדילמות מוסריות-ערכיות. הטקסט הספרותי האיכותי אינו אמור להכתיב לקורא או לספק לו תשובות ישירות, מפורשות, חד משמעיות (ובוודאי לא קלישאיות, סיסמאיות, בנאליות וסכמתיות), אלא לסייע לו בגיבושה של גישה המבוססת על ראייה מורכבת, פלורליסטית, רחבת-אופקים כלפי בעיות ערכיות-מוסריות, תוך בחינתן של נקודות ראות שונות והתמודדות עם חולשות אנושיות ועם רבדי משמעות מהותיים ועמוקים.

2. **ההיבטים שבאמצעותם עשוי הטקסט הספרותי האיכותי להציע לקוראים חוויות אלה:**

א. שפה:

1. יש להבחין בין שפה עקיבה לשפה אחידה. השפה בטקסט הספרותי אינה חייבת להיות אחידה; נהפוך הוא: רצוי שהטקסט יבחין בין שפת המספר לשפת הדמויות, לדוגמה, ויאפיין כל דמות וכל סיטואציה בשפה שתאפשר לקוראים לעמוד על טיבן. עם זאת, מרגע שהוכרע עניין הסגנון והמשלב ההולמים כל אחד מההיבטים הרלוונטיים, יש לצפות לעקיבות בכל הקשר כזה.

2. השפה בטקסט הספרותי האיכותי אמורה להיות עשירה. ראשית, במובן המתואר בסעיף הראשון, כך שלכל סיטואציה ולכל דמות (או מספר) יותאמו סגנון, טון ומשלב ההולמים אותם. שנית, מבחינת אוצר המלים (שרצוי כי יהיה רחב, עשיר ומגוון). שלישית, מבחינת המקוריות, המורכבות והאתגר: בטקסט ספרותי איכותי יימצאו, לדוגמה, דימויים, מטאפורות, צירופי מלים, ביטויים, משחקי לשון וניבים מקוריים, חד-פעמיים ומאתגרים.

זאת, בהבדל משפה דלה ומשימוש צפוי, שקוף, רדוד ושחוק בצירופים, בדימויים, במשפטים וכן הלאה (דוגמה לשימוש שחוק: "עיניה היו כחולות כים, שעה שחור כעורב").

3. המשקל והמקצב יהיו טבעיים וקולחים, חוץ ממקרים שבהם לקיטוע, לשיבוש, לעילגות וכיוצא באלה יש משמעות באחד מהקשריו של הטקסט לפחות.

4. אפקטים צליליים משמעותיים עשויים להוסיף נדבך לחוויה שמספק טקסט ספרותי.

5. במקרים שבהם יש חריזה, יש לוודא שהיא טבעית ומשמעותית ביחס למלל

6. במקרים שבהם יש בטקסט הומור, חשוב לבחון את מידת התייחסות והמשמעות שלו ביחס למכלול היבטיה של היצירה. בין השאר מומלץ לבחון בהיבט זה את הביטויים ואת הסוגים השונים של ההומור בטקסט, וכן את הפונקציה שהוא ממלא בו: הומור שאמירתו פשטנית וחד-צדדית או הומור שאמירתו מורכבת ומעוררת מחשבה; הומור של מצבים מול הומור מילולי; הומור לשם השעשוע והומור שנון היוצר סאטירה; הומור מבדר והומור הבוחן אידאות וכן הלאה.

ב. דמויות:

1. הדמויות בטקסט הספרותי האיכותי תהיינה מורכבות, רבות-פנים, חד פעמיות ולא צפויות. דמויות כאלה ישכנעו את הקוראים באמינות קולן ומעשיהן, ויעוררו בהם עניין. זאת, לעומת דמויות חד-ממדיות, פלקטיות, צפויות, שחוקות, וכאלה המדברות בסיסמאות. שיקולים דומים יכריעו גם לגבי מערכות היחסים בין הדמויות ביצירה.

2. הדמויות ומערכות היחסים בטקסט הספרותי האיכותי ישתנו ויתפתחו באופן תהליכי ומשמעותי, מהותי, סביר ואמין במהלך העלילה. זאת, לעומת דמויות סטטיות וצפויות, או דמויות המשתנות מקצה לקצה כבמטה קסם במהלך העלילה

3. האיפיון בטקסט הספרותי האיכותי אמור להיות עקיף ולא ישיר. הטקסט יכול להציע לקוראים את מעשיהן של הדמויות, את התנהגותן, את דבריהן, את תגובותיהן ואת תגובות הדמויות האחרות כלפיהן, את מראן וכן הלאה – כך שהקוראים יוכלו לגבש בעצמם את יחסם כלפיהן. זאת, בהבדל מאיפיון ישיר המכתיב לקוראים מראש ולאורך היצירה את האופן שבו עליו להתייחס לדמויות (לדוגמה: האשה הייתה רעה וטפשה, האיש היה חכם וטוב-לב).

4. לעתים יוצגו בטקסט ספרותי איכותי דמויות חד-ממדיות, סטריאוטיפיות, שאינן משתנות במהלך העלילה, ומאופיינות באיפיון ישיר. לאופן הצגה זה של הדמויות תהיה משמעות מבחינת עמדת הטקסט. כלומר, במקרים שבהם הטקסט מבקש להעביר ביקורת חברתית או תרבותית על הדמויות המוצגות בו, או שהוא מבקש להציג עמדה עקרונית משמעותית ומהותית דווקא ביחס למה שכל אחת מהדמויות מייצגת באופן מובהק (למשל, במשלים או בסאטירות).

ג. עלילה:

1. בטקסט הספרותי לא נדרש בהכרח רצף אירועים הגיוני (למשל, ביצירות פנטסיה או ביצירות אחרות שבהן משתתף גורם על-טבעי). ואולם, הרצף אמור להיות סביר על פי חוקי העלילה ביצירה ואפשרי בעולם הסיפור. זאת, לעומת עלילה מופרכת בעולמו של הסיפור, כמו לדוגמה פתרון לא סביר לבעיה, פתרון קל וטוב באופן מופרז, או פתאומי וחסר הקשר ותהליך, או כמו "קפיצה" לא סבירה מן הבעיה לפתרון.

2. בטקסט הספרותי לא נדרש בהכרח רצף אירועים כרונולוגי (למשל, כמה עלילות במקביל, סטיות מרצף העלילה המרכזי, נסיגות ברצף העלילה או הטרמות לגבי העתיד). ואולם, הרצף אמור להיות משמעותי. כלומר, לכל שלב בעלילה אמורים להיות משמעות והקשרים ביחס לשלבים האחרים – הן ביחס לשלב שלפניו ואחריו והן ביחס למכלול השלבים ברצף היצירה. המשמעות וההקשרים ביצירה הספרותית האיכותית יהיו מורכבים, חד-פעמיים, מקוריים, רבי-רבדים, לא צפויים ולא סכמתיים ונדושים.

ד. הסיפר (נקודת המבט, נקודת התצפית)

1. נקודת מבט משמעותית ומורכבת עשויה לתרום לאיכותה של היצירה הספרותית. באמצעות שימוש מתוחכם במספר ייוצרו אופנים מקוריים למסירת הסיפור, נקודת תצפית רעננה וזווית ראייה מאתגרת, מקורית ולא נדושה וסימאיתית עד לזרא.

2. עמדת הטקסט ביצירה האיכותית לא תוצג באופן ישיר, מפורש, מוצהר, גלוי, דידיקטי, חד משמעי ושקוף. שימוש מתוחכם בפונקציית המספר ובאמצעים אמנותיים אחרים יאפשר לקוראים לחלץ עמדות מובלעות, משתמעות, סמויות ועקיפות.

ה. אמצעים אמנותיים נוספים

1. טקסטים ספרותיים איכותיים עשויים לעשות שימוש משמעותי במגוון של אמצעים אמנותיים, כגון מארג בין-טקסטואלי, סמלים, מוטיבים, תימות ואמצעים אמנותיים אחרים שיעשירו את חווית הקריאה, ייצרו הקשרים מורכבים ומשמעותיים עם טקסטים אחרים, עם תרבויות ועם תקופות אחרות, ועם מוטיבים ותימות נוספים בתוך היצירה עצמה.

2. תבניות רתמיות (מעבר ליחידת המילה והמשפט) חוזרות ביצירה מסוימת אינן משמעותיות אך ורק בגלל קלות הקליטה שלהן ונעימותן המקצבית, אלא דווקא כשהן מכילות שינוי ודינמיקה מהותיים ליצירה. הקוראים הצעירים חווים משמעותית את המתח בין הצפוי והמוכר (החזרה) לבין הדינמי והמשתנה (תהליך משמעותי; שבירת התבנית; תפניות מהותיות).

3. האיורים והעיצוב הגראפי אינם נמדדים מבחינת איכות היצירה הספרותית על סמך צבעוניותם ונעימותם לעין הצופה. האיורים והעיצוב הגראפי יכולים לתרום לחוויית הקוראים גם בהיותם בצבעי שחור-לבן בלבד ומינימליסטיים, ובלבד שייצרו הקשרים משמעותיים, מאתגרים ומעשירים עם המלל (יחסי הדגשה, הוספה, העשרה, ניגוד, מורכבות וכן הלאה).

ו. נורמות תרבות ותפיסות עולם בהקשר של הפוטנציאל הערכי של הטקסט

1. כנובע מן האיכות הספרותית של הטקסט, כפי שנדונה בסעיפים הקודמים, יציע הטקסט האיכותי ערכים ונורמות תרבות באופן מורכב, מקורי, רב-פנים ומאתגר – כיאה לתפיסות העולם הרווחות בימינו בהקשר של פלורליזם, רוחב-אופקים, אינדבידואליזם, זכויות הפרט והאדם, שיוויון וכבוד האדם והילד. תפיסות עולם אלה תובעות עיסוק רב-ממדי ולא חד-משמעי בדילמות מוסריות-ערכיות. הטקסט אינו אמור לספק לקוראים תשובות חד משמעיות אלא לזמן להם בחינה מאתגרת של נקודות ראות שונות, התמודדות עם קונפליקטים שאין להם בהכרח פתרון יחיד או פתרון כלל, הכלה של החולשות האנושיות של הדמויות והכרה ריבוי הפנים של בעיות ערכיות-מוסריות.

2. נורמות תרבות שהקוראים מחלצים מן הטקסטים לא יהיו בהכרח הנושאים שבהם הטקסטים עוסקים או המסרים שהטקסטים מבקשים להקנות לקוראים. נורמות תרבות בטקסט האיכותי יחולצו מהיבטיו השונים של הטקסט באמצעות קריאה התובעת מאמץ, קריאה מאתגרת, ולעתים אף ביקורתית או חתרנית.

3. נורמות התרבות שהקוראים יחלצו מן הטקסטים יכללו גם את עמדת הטקסט כלפי הקוראים המשוערים. כלומר, ייתכן טקסט איכותי מבחינה ספרותית, שגם מעלה נקודות מרתקות לעיון רגשי, מוסרי, קוגניטיבי או אחר, אך אינו מתאים לילדים הקוראים של ימינו, השונים מאתנו כמבוגרים ומאתנו כשהיינו ילדים. יש לקחת בחשבון התאמה אפשרית לקוראים של ימינו, ולהסתייע בכך להבחנה בין טעמנו כקוראים כשהיינו ילדים או טעמם של דורות קוראים אחרים, לבין האופן שבו התרבות של ימינו משקפת ומעצבת את תפיסת הילדים של היום.

4. בהקשר של תפיסות העולם שאנו דוגלים בהן בימינו אפשר יהיה לאתגר את הקוראים הצעירים באמצעות טקסטים שבהם משתקפות באופנים המצוינים לעיל **נורמות תרבות בהקשר של איכות הסביבה, שיוויון הזדמנויות מגדרי, שיוויון זכויות האדם, זכויות הילד, זכויות בעלי החיים, פלורליזם (חברה רב-תרבותית), דמוקרטיה, קפיטליזם מול סוציאליזם, סובלנות, לא לאלימות, מראה חיצוני לעומת תכונות אופי, משמעויותיהם של הטוב והרע, פערים חברתיים וכלכליים, וכן הלאה.** עלינו לוודא כי נורמות התרבות שניתן לחלץ מן הטקסטים יתאימו באופן משמעותי, מאתגר ומורכב לתפיסות העולם שאנו דוגלים בהן ומבקשים להקנותן לדור הצעיר, או ליצור דיון מורכב, ביקורתי או חתרני תוך כדי הקריאה בהם ובעקבותיה.

עקרונות לבחירת מגוון ספרים ל"מצעד הספרים לילדים ולנוער"

על בסיס השיקולים שלעיל, להלן עקרונות שעל פיהם ייבחנו הטקסטים שנבחר להפגיש ילדים עמם, כדי שאפשר יהיה להשיג את המטרות ואת היעדים כפי שהוגדרו בתרבות בכלל ובמערכת החינוך בפרט:

מבחינת החוויה האסתטית -

× ייבחרו טקסטים איכותיים, שבחלק מהם בולט עיצוב הדמויות ואילו בחלק אחר בולטת השפה העשירה, חלק מהם יתמקד באירועים ובעלילה, ואילו חלק אחר יבלוט באמצעים האמנותיים שבו, או בתחכום שבנקודת התצפית.

× ייבחרו טקסטים אחדים שהשפעתם על הקורא רגשית בעיקר, וכן טקסטים אחרים הפונים בעיקר אל הקוגניציה, וטקסטים אחרים הפונים יותר אל החושים. יהיו, כמובן, גם טקסטים שיפנו אל שניים מן ההיבטים האלה גם יחד, או אל שלושתם.

הערה: בגילאים בוגרים יותר אפשר לבחור גם טקסטים שאינם איכותיים לצורך פיתוחן של מודעות וגישה ביקורתית, אך בגיל הרך מוטב להתמקד בטקסטים איכותיים בלבד במטרה להנחיל את הקונווציה ולגבש יחס חיובי של הקהל אל היצירה הספרותית.

מבחינת הנחלתו של מטען תרבותי -

- x יצירות עכשוויות וכן יצירות קלאסיות (שפרצו גבולות מקום וזמן), כמו גם נכסי צאן ברזל (יצירות חשובות מבחינת המורשת המקומית או הכללית, גם אם לא ייקראו בימינו באופן טבעי על ידי הדור הצעיר);
- x יצירות שנכתבו במקורן בעברית ויצירות מתורגמות;
- x יצירות המייצגות מגוון דורי וסגנוני;
- x טקסטים מאת סופרים ויוצרים מרכזיים בתקופות ובתרבויות שונות;
- x הספרים ישקפו מורשת ואוצרות תרבות ומחשבה לאומיים ואוניברסליים; יהודיים ואחרים.

מבחינת הקניית ידע וערכים -

- x ייבחרו טקסטים הדנים בנושאים שונים, ואשר בהם באים לידי ביטוי עניינים מהותיים מגוונים;
- x ייבחרו טקסטים המאירים נושאים מקומיים ואוניברסליים מנקודות מבט שונות ומגוונות;
- x ייבחרו טקסטים מאת יוצרים וגם טקסטים מאת יוצרות, וכן טקסטים שבהם הדמויות הראשיות יהיו בנים או גברים, וטקסטים אחרים שבהם הדמויות הראשיות יהיו בנות או נשים, וגם טקסטים שנקודת התצפית בהן גברית לעומת טקסטים שנקודת התצפית בהן נשים;
- x ייבחרו טקסטים שבהם באים לידי ביטוי ערכים לאומיים וערכים כלל אנושיים;
- x בטקסטים שייבחרו יינתן ביטוי למגוון של קולות בחברה ובתרבות;
- x הטקסטים שייבחרו יציגו עמדות הומניסטיות וסובלניות, נקודות מבט שונות ומורכבות על החברה והקהילה, על היחיד והזולת, ושאלות הקשורות לשייכות ולזהות.

מבחינת הספרות כתחום דעת -

- x טקסטים מז'אנרים שונים;
- x בפרוזה יהיו, למשל, טקסטים ריאליסטיים ולא ריאליסטיים; סיפורים הומוריסטיים וסאטירות; ספרי תמונות (שהתמונות בהם מהווים חלק בלתי נפרד מן הסיפור עצמו), רומנים וספרים מאויירים; ספרות עממית: מעשיות, אגדות, מיתוסים, משלים; סיפורים מהווי הגן או השכונה, וכן הלאה.
- x בשירה יהיו, למשל, שירים סיפוריים, שירי אי-גיון, שירים ליריים, שירי משחק, שירים תיאוריים, שירי ערש ואחרים.
- x טקסטים ברמות קריאות שונות, שיאפשרו לכל התלמידים דו-שיח עם הספרות. בהקשר זה ייבחרו יצירות עם מעט מלל, וכן יצירות עם כמות מלל גדולה (השיקול המכריע יהיה איכותו האסתטית של הטקסט ושיקולי הבחירה האחרים כפי שצוינו לעיל); יצירות שהמבע בהן פשוט וכן יצירות שמבען מורכב - הן מן הבחינה הלשונית והן מבחינות אחרות.
- x הטקסטים הספרותיים יהיו כתובים בדרך כלל בשפה יום-יומית, על פי המקובל בימינו, אך מומלץ להציג בפני הילדים גם טקסטים הכתובים בשפה גבוהה, ובעיקר מאוצרות הקלאסיקה העברית (אלתרמן, שלונסקי ואחרים).
- x הטקסטים הספרותיים יכילו אמצעים אמנותיים מרכזיים ומשמעותיים, כגון מצלול, מטאפורה, דימוי, משחקי לשון, צירופי מלים, דיאלוגים, ועוד.